

ГРОМАДСЬКІ ПРАКТИКИ ТА СПЕЦИФІКА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Обґрунтовується, що у науковому співтоваристві простежується спільне розуміння категорії «громадські практики» як однієї з центральних у суспільних науках для позначення сукупності соціальних дій, які зумовлюють нові способи мислення індивідів у традиційних культурах, формують відчуття ідентичності та упорядковують соціальні відносини, визначають як конфігурацію соціальної структури, так і форми соціальних інститутів. Показано специфіку громадських практик у перехідних суспільствах.

Значним гносеологічним потенціалом у дослідженні як громадянської участі взагалі, так і її новітніх форм, породжених процесами формування інформаційного суспільства, зокрема, володіє поняття «громадянських практик», яке останнім часом стало досить широко та успішно застосовуватися у вітчизняній політологічній та соціологічній науках. Теоретико-методологічні підстави вживання даного поняття спирається на досить усталену дослідницьку традицію, адже існуюче розмаїття різних інтерпретацій поняття «практика» розмежовується лише за баченням продукування усталеної поведінки людей, натомість у науковому співтоваристві простежується спільне розуміння цієї категорії як однієї з центральних у суспільних науках для позначення сукупності соціальних дій, які зумовлюють нові способи мислення індивідів у традиційних культурах, формують відчуття ідентичності та упорядковують соціальні відносини, визначають як конфігурацію соціальної структури, так і форми соціальних інститутів. Зазвичай, усі відомі соціальні практики поділяють на інституціоналізовані та

неінституціоналізовані, виокремлюючи при цьому їхню легітимувальну функцію.

У даному контексті вплив формування інформаційного суспільства на еволюцію громадянської участі якраз доречно аналізувати через поняття «громадянські практики», у зв'язку з тим, що це поняття найчастіше використовують для позначення сукупності дій, які під впливом різних детермінантів усталюються і поступово заповнюють неінституціоналізований простір з можливістю трансформувати політичні структури та соціальні відносини.

Відомий український соціолог О. Резнік обґрунтовує евристичну цінність поняття «громадянські практики», яким він продуктивно послуговується у своїх дослідженнях в якості однієї з центральних категорій, наступним чином: «Через громадянські практики виявляється феномен громадянськості – усвідомлення громадянином своїх прав та обов'язків у житті країни, створення умов для якнайповнішого розкриття всього потенціалу людини, її творчого самовираження. В процесі інституалізації публічної сфери як неформальної мережі для обміну інформацією та точками зору, яка відтворюється через комунікативну дію, її суб'єкти набувають навичок формувати та оприлюднювати свої погляди, продукуючи таким чином громадянські практики. З іншого боку, поступово, поступово у політичній владі формується здатність сприймати та дослухатися до громадської думки. Таким чином громадська думка через громадські практики набуває контролюючих функцій. Саме тому громадянські практики можна розглядати як систематичні, відтворювані та постійні дії різних соціальних суб'єктів (індивідів і груп) у публічній сфері, які є формою реалізації їхніх власних інтересів і за умов вагомої сукупності здатні перетворювати соціальні та політичні інститути» [1, с. 287].

При цьому, суб'єктами громадянських практик можуть бути як індивіди, так і групи, оскільки громадянська активність структурується за формами залученості, залежно від яких доцільним є індивідуальний та колективний спосіб обстоювання власних інтересів. За характером дії та типом суб'єкта громадянської активності, зазначає соціолог, можна виділити загалом три види практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні, так і тимчасові колективні форми дій у громадсько-політичній сфері; практики контактування громадян з установами і організаціями, які передбачають звернення до установ з метою захисту власних інтересів; кооперативні (колективні, організаційні) практики громадян, які є систематичними та постійними діями добровільно об'єднаних в асоціації людей задля спільної реалізації своїх інтересів.

О. Резніком була сформульована концептуальна схема зумовленості громадянських практик, які, за його ствердженням, є матеріалізованим втіленням соціальних відносин через інституціоналізовані чи неінституціоналізовані форми вираження. Це втілення, з точки зору О. Резніка, можливе за наявності відповідних структурних, ресурсних та соціально-психологічних чинників. Аналіз досвіду емпіричних досліджень різних форм громадянської активності виокремив найдієвіші моделі їхньої детермінації, до яких можна віднести: 1) модель громадянського волонтаризму, яка охоплює як суб'єктивні соціально-психологічні, так і об'єктивні соціально-економічні чинники; 2) модель структурних розколів пояснює зумовленість громадянських практик проявами солідарності та ідентифікації з різними соціальними групами, які уторилися в суспільному розвитку певного суспільства; 3) модель соціального капіталу здебільшого пояснює діяльність у громадських організаціях, оскільки накопичення довіри до людей, відчуття спільноти, сусідської єдності, громадянської компетентності утворює відповідний соціальний ресурс [Див. детал. : 2].

Громадянська участь, досліджувана через громадянські практики за умови системного поєднання усіх трьох вище вказаних моделей, демонструє безумовний зв'язок своєї мотивації із існуючою соціальною структурою певного суспільства. Такий зв'язок полягає, передусім, у мотивації громадянської активності відповідними конкретними соціальними ідеалами, інтересами та потребами та системою соціальних цінностей у цілому.

Взаємодія між різними формами і проявами громадянської участі, у свою чергу, дозволяє більш рельєфно бачити і взаємодію між її суб'єктами, яка розкривається як система інтеракції суб'єктів різного рівня. Так, за О. Резніком, «Соціальна стратифікація за різними ознаками завдяки багатьом обставинам зумовлює суперечності між інтересами соціальних груп. Проблеми реалізації соціальних інтересів неминуче спонукають до ідентифікації та солідарності індивідів. Відтак, соціальні розмежування стають чинниками громадянських практик, оскільки соціальні розколи, які спричиняють групову ідентифікацію, здебільшого мають соціально-політичний характер. Водночас, позаяк соціальні відносини виступають як конкретні взаємини людини та інституцій, у цій площині вирізняються статусні відносини, а розподіл соціальних статусів у суспільстві створює структурні розмежування, які, своєю чергою, впливають на реалізацію потреб людей. Ці потреби можуть мати ситуативний, індивідуальний характер і не обов'язково передбачають ідентифікацію з групою» [3, с. 289].

Однак не завжди усвідомлення соціальних інтересів, спричинених соціальними розколами стимулює громадянську активізацію. Адже лише за умови зростання активістських цінностей, виникає ідеологічне підґрунтя для реалізації соціальних потреб та інтересів і відбувається політична ідентифікація. При цьому зростає суб'єктивне усвідомлення власної політичної компетентності та громадянського обов'язку, а віра у власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками для того, щоб люди почали діяти. Відтак, коли важливість громадянського обов'язку переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності з референтною групою, знижується міжособистісна недовіра, відбувається емоційне насичення особистісних відносин.

На інтенсивність громадянських практик також впливають особистісні чинники самоактуалізації людини у соціальному житті, а саме самоповага, контроль над ситуацією, схильність до домінації, невимушеність у соціальних взаємодіях тощо. Принципово важливо при цьому, що міра свободи дій як показник громадянськості практик визначається ступенем економічної незалежності індивідів, а інакше ці дії виражатимуть волю не стільки їх самих, скільки тих, від кого вони в даний момент отримали ресурс. Цілковито доведено, що завдяки незалежному соціоекономічному статусові індивід стає рішучішим. Це, своєю чергою, зумовлено накопиченням активістських ресурсів – наявністю вагомого практичного досвіду, навичок, що є важливим джерелом повторюваності дії.

За умов стабільності, підтримка індивідом політичної системи ґрунтується на інтероріоризації норм та цінностей продукованих цією політичною системою – це відбувається шляхом спрямування індивідом своїх експресивних (ідентифікація), моральних (легітимність) та інструментальних (задоволеність) настанов на об'єкти системи. Однак, у період трансформацій, коли, за образним висловом О. Резнікова, під впливом соціальної аномії «оголюється» нормативний каркас політичної системи, громадянські практики як повторювані та відтворювані дії стають важливим регулятором політичного життя [4, с. 290-291].

Оскільки об'єктом громадянських практик є політичні інститути та соціальні відносини у суспільстві, то у перехідних суспільствах та у суспільствах, що трансформуються, подвійна інституціоналізація накладає свій відбиток на соціальні відносини. Так, вже неодноразово цитований дослідник О. Резнік відслідковує досить чіткий причинно-наслідковий зв'язок подібних соціальних перетворень (властивий, зокрема, і українському суспільству): «Внаслідок того, що у перехідному суспільстві довіра людей поширюється виключно на інститут сім'ї,

домінує родова фрагментована мораль, соціальні відносини базуються переважно на «сімейності», яка стає визначальною в економічних, побутових та інших сферах життя. Це, звичайно, гальмує впровадження дієвих реформ. Однак, вимушені трансформації змушують політичні еліти лібералізувати правовий простір. За цих умов традиційні стратегії поведінки населення стають неефективними, оскільки нові правила спонукають активних соціальних суб'єктів розширити перелік власних домагань. Виокремлюються найдієвіші стратегії поведінки, які можуть стати визначальними у створенні соціальних інститутів. Перспектива переходу такого суспільства до неамбівалентної соціальної системи пов'язана з поширенням громадянських практик, які мають сприяти формуванню громадянського суспільства. Важливість громадянських практик у процесі політичної інституціоналізації визначається їхньою функціональною спроможністю впливати на громадську думку решти населення та активно протидіяти чи сприяти політичним рішенням влади» [5, с. 291].

Для успішного засвоєння й активного використання громадянами та їх об'єднаннями переваг, що їх надає перехід до інформаційного суспільства, та усталення такого використання у вигляді відповідних громадянських практик позитивне значення мають певні демократичні традиції громадянської участі, що склалися за роки незалежності України. Разом з тим, соціологічні дослідження засвідчують також як вияв національної специфіки нерозвиненість та недостатній рівень інституціоналізації певних форм громадянської участі.

Так, особливості соціокультурних перетворень в українському суспільстві засвідчили можливість для основних соціальних груп реалізувати власні інтереси та потреби, що сприяло відносній стабілізації та безконфліктності. До того ж, демонополізація влади та можливість політичного реваншу у 2000-х роках, існування балансу між владними й опозиційними угрупованнями спричинювали лояльність елітних груп до наявного політичного режиму. Формуванню чітких структурних розмежувань за політико-ідеологічною ознакою запобігало домінування амбівалентних орієнтацій населення стосовно економічних, політичних та геополітичних шляхів розвитку України. Утворення сепаратистських ідентичностей в українських регіонах унеможлиблюється здебільшого низькою підтримкою населенням ідеї федералізації України, а відтак, сприяє домінуванню національної ідентичності населення. Відсутність соціального розшарування за етнокультурними ознаками запобігає процесам критичної регіоналізації, так як рівність у цій площині життєвих шансів і можливостей задоволення потреб є чинником стабільності суспільства.

Існування розбіжностей між значним потенціалом громадянської активності та її фактичними проявами у перехідному суспільстві можна обґрунтувати, насамперед, тим, що формування активістських настанов відбувається у суб'єктивному, емоційному переживанні досвіду людини, натомість раціональні, зважені оцінки щодо значущих аспектів життя не мають відчутного впливу на формування протестних настроїв, а у масовій свідомості найефективнішими методами впливу громадськості на ухвалення рішень органами влади вважаються конвенціональні форми.

Однак, як показали останні події в українському політикумі, незважаючи на те, що українське суспільство здебільшого налаштоване на ненасильницькі форми протесту як засоби відстоювання своїх інтересів, все ж наприкінці 2013 – на початок 2014 років були народною ініціативою (а не тільки діями опозиційних політиків) Майдан і анти-Майдан в Києві, а потім і в інших містах країни. Не ставлячи за мету давати оцінку цим подіям та їх можливим наслідкам, все ж варто зазначити, що переважна більшість населення констатує відсутність можливості контролювати владу через політичні інститути та недержавні організації і тому ці події мали підґрунтя для виникнення і розгортання. І тому, незважаючи на те, що в українському суспільстві, за визначенням незалежних соціологічних центрів, домінує суспільна думка про необхідність збереження миру і злагоди, соборності в державі та порядку, активні протести мали (кінець 2004 – початок 2005 років) і мають місце у сучасному українському просторі.

І тому, аналізуючи поняття політичних практик в їх практичному втіленні, насамперед, в сучасній Україні, на жаль, варто звернутися і до таких понять, як «банкрутство влади» та «бар'єри влади». Так, перший термін означає неспроможність влади (певних її суб'єктів, структур, високих посадових осіб, політиків) виконувати свої обіцянки, декларації. Банкрутство влади, як правило, закінчується відставкою або усуненням уряду, парламенту, політичного лідера (або усього в сукупності). Щодо другого терміну – бар'єри влади, то ним характеризуються, по-перше, певні перешкоди, які влада змушена долати в процесі свого існування, діяльності, а по-друге, перешкоди, які створює сама влада в результаті своєї діяльності [6, с. 59].

І хоча в незалежній Україні були можливості створення якщо не еталонної влади, то хоча б наближеної до неї, тобто, добре влаштованої, зорганізованої влади, яка була б привабливою для підлеглих, підпорядкованих (виконавців) і мала б легальний характер, це не вдалося зробити, про що знову ж таки свідчать останні негативні події у суспільстві.

Вимоги дострокових парламентських і президентських виборів свідчать саме про банкрутство влади і ескалацію політичного конфлікту, тобто його розвитку вглиб, по вертикалі, посилення інтенсивності та ворожості. Варто зазначити, що, незважаючи на певне зниження активності за останні роки українському соціумі, порівняно з європейськими країнами, явка виборців в Україні залишається завжди доволі високою. Мотивація електоральної активності збільшується на референдумах та президентських виборах, що пов'язано з більш чіткою персоніфікацією політичних перегонів. Останнім часом децю зросла кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата. Така форма електоральної активності є досить симптоматичною, оскільки зазвичай люди, не побачивши гідних суб'єктів політичного процесу, ігнорують вибори. Натомість прихід на виборчу дільницю і свідомо невідтримка жодного кандидата демонструє особливий громадянський «жест» неприйняття наявних суб'єктів політичного життя, що, можливо, і можна вважати однією з головних причин банкрутства влади у теперішній час.

Безсумнівно, аналіз настанов суб'єктів громадянських практик в українському суспільстві засвідчив, що активні громадяни децю більше налаштовані на багатоманітність форм власності та поєднання ринкових і державних механізмів регуляції економіки, ніж пасивні громадяни [Див.: 7]. Водночас більшість із них вважають, що демократія є найбажанішим державним устроєм. Особливо, цим вирізняються респонденти, залучені у громадсько-політичні практики. Серед залучених у громадсько-політичні практики також переважає підтримка прозахідного шляху розвитку, і вони більш відкриті до процесів інтеграції та глобалізації.

Бібліографічний список:

1. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві : чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 264.
2. Резнік О. Вказ. тв.
3. Резнік О. Вказ. та.
4. Резнік О. Вказ. тв.
5. Резнік О. Вказ. тв.
6. Політологічний словник : Навч. посіб. Для студ. вищих навчальних закладів / За редакцією М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
7. Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАН України : Матеріали круглого столу, м. Київ, 11 лютого 2013 року. – Режим доступу: http://www.i-soc.com.ua/institute/press_relis.pdf

Обосновывается, что в научном содружестве прослеживается общее понимание категории «общественные практики» как одной из центральных в общественной науке для обозначения совокупности социальных действий, которые предопределяет новые способы мышления индивидов в традиционной культуре, формируют ощущение идентичности и упорядочивает социальные отношения, определяют как конфигурацию социальной структуры, так и форму социальных институтов. Показана специфика общественных практик в переходных обществах.

Grounded, that in a scientific community the general understanding of category is traced «public practices» as one of central in social science for denotation of aggregate of social actions which predetermines new ways of thinking of individuals in a traditional culture, form feeling of identity and puts in order social relations, determine both configuration of social structure and form of social institutes. The specific of public practices is rotined in transitional societies.